

ADATOK A 16. SZÁZADI ERDÉLYI UNITÁRIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ

Az erdélyi unitarizmus történetéről és teológiai problematikájáról sok értékes munkát írtak. Keveset foglalkoztak azonban a szász lutheránus és unitárius egyház 16. századbeli kapcsolatának kérdésével. A szász lutheránus egyház zsinati jegyzőkönyvei és történeti emlékei arról beszélnek, hogy az unitáriusok és lutheránusok között a 16. században gyakori érintkezés állott fenn.¹ A két egyház közötti kapcsolat kutatásánál nem hagyható figyelmen kívül, hogy a lutheránus forrásoknak az unitáriusokra vonatkozó megállapításait gyakran befolyásolta a reformáció polemikus szelleme. Az egykori feljegyzések írói attól sem riadtak vissza, hogy vezető unitárius személyekről minden tárgyi alap nélkül lebecsülő véleményt nyilvánítsanak.² A mai egyháztörténet-írásnak számolnia kell ezzel a ténnyel, és törekednie kell valóságos és adatokkal igazolt képet rajzolni a történeti személyekről és eseményekről.

Az unitarizmus az erdélyi reformáció utolsó hajtása. Szabad vallásgyakorlatát 1568-ban mondták ki a tordai országgyűlésen. Ez az unitárius egyház alapítási éve. Ebben az időben az országgyűlések vallási határozatai³ még nem beszélnek lutheránus, református vagy unitárius felekezetről. A vallásszabadság törvénye a reformáció minden irányára vonatkozott.⁴ Ugyanakkor a keresztény vallást változatlanul egynek hitték, annak ellenére, hogy a Szentírás, és a szertartások értelmezésétől függően különböző formában nyilvánulhat meg.⁵

Az országgyűlések vallási határozatai mind a reformációra utalnak. Az 1566. évi sibiui országgyűlés kimondja, hogy az evangélium hirdetését sehol sem szabad akadályozni, hogy Isten tisztelete, melyet minden kereszténynek szem előtt kell tartania, kárt ne szenvedjen.⁶ Az 1568. évi tordai országgyűlés minden prédikátornak megadja a jogot, hogy az evangéliumot saját felfogása szerint szabadon hirdesse.⁷ A vallásszabadság engedélyezését pedig azzal indokolja, hogy a „hit Isten ajándéka“, mely Isten igéjének hallgatásából ered.⁸ Az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlés határozata Jézus parancsára utal: „Keressétek először Istennek országát és az ő igazságát“, és ehhez kapcsolja rendelkezését, mely szerint Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a hitvallásért senki ne bántassék.⁹

Az unitarizmus kezdettől fogva érintkezett a szász lutheránus egyházzal. A kapcsolat kiépítésében jelentős szerepet töltött be többek között *Blandrata György*. Az egyháztörténeti kutatás a legújabb időkig ragaszkodott ahhoz a hagyományhoz, mely szerint az olasz antitrinitárius humanista, mint a fejedelem orvosa, 1563-ban jött Erdélybe. A sibiui polgármesteri számadásokból viszont világosan kitűnik, hogy Blandrata már 1562-ben befolyásos személy volt János Zsigmond udvarában.¹⁰ A polgármesteri kiadások között ugyanis szerepel egy összeg, amit a sibiui tanács kiküldötte, Johannes Literatus, 1562 november 27-én kapott azzal a céllal, hogy Blandratával Sergödt helyiség átadásáról tárgyaljon.¹¹ Később is a szász közösség arra törekedett, hogy biztosítsa magának az udvari orvos pártfogását.¹²

Blandrata György, amint az 1570 júniusi zsinati tárgyalások mutatják¹³, befolyásolni igyekezett a szász papságot. A zsinatról készített jelentésből arról értesülünk, hogy Orbók (Gírbova) község papja, Funk Antonius magánügyben (egy ház miatti per) felkereste Blandratát, hogy tanácsát kikérje. Ez alkalommal a szentháromságról is beszélgettek. Funk ebben a kérdésben Luther nézeteit vallotta, de hozzátette, hogy kerüli az olyan szavak használatát, mint pl. személy, lényeg, szentháromság, amit Blandrata örömmel vett tudomásul, és azt az igazság megismerése kezdetének minősítette.

Az udvari orvossal folytatott beszélgetésében Funk kijelentette, hogy igehirdetésében sem az esperesség, sem a püspökség részéről senki nem akadályozta. Éppen ezért visszautasította Blandrata ajánlkozását, hogy oltalomlevelet eszközöljön ki számára a fejedelemtől. Blandrata ennek ellenére mégis közbenjárt a fejedelemtől az antitrinitárius érzelmű szász lelkészek védelme érdekében. Ennek következtében terjedt el az a hír, miszerint a fejedelem engedélyt adott volna nekik, hogy szabadon hirdessék azt, amit hisznek. János Zsigmond azonban jól megfontolt állampolitikai érdekből nem kíván beleavatkozni a szász lutheránus egyház jogkörébe.

Blandrata antitrinitárius felfogásának hatására enged következtetni, hogy Funk Antoniuson kívül még más Gyulafehérvár környéki szász lutheránus lelkészek is tartózkodtak a régi egyházi hitvallásban előforduló személy, lényeg, természet, háromság stb. kifejezések használatától.

Az Alba-Iulia közelében levő unterwaldi egyházkörnek, melyben Blandratának befolyása jelentős volt, 1567-ig Unglerus Lukas volt az esperese.¹⁴ Ő azokhoz a lelkészekhez tartozott, akik élesen elleneztek az antitrinitarizmust.

Az 1570. évi zsinat eseményei azt mutatják, hogy a *kolozsvári unitárius főiskola* szintén jelentős hatást fejtett ki a szász lutheránusok között.¹⁵ *Glatz Mátyás* reichsdorfi lelkész, és sokáig esperes, hozzátartozóinak a kolozsvári iskolát ajánlotta. *Glatz Mátyás* Honterusnak volt egyik közeli munkatársa; ő ajánlotta a sibiui tanácsnak a városi lelkészi állásra.¹⁶ Mint humanista került kapcsolatba Sommer Jánossal is. *Glatz* a zsinaton a hit és jó cselekedetek szoros kapcsolata mellett foglalt állást.¹⁷ A brassói egyházkör esperesének beszámolója *Glatz* zsinati szerepléséről arra enged következtetni, hogy a brassói lutheránusok nem voltak megelégedve a szertartásokról kifejtett felfogásával.¹⁸ *Glatz* gyakran panasz-

• kodott, hogy a sok istentisztelet és szertartás akadályozza a sibiui és brassói diákokat a komoly tanulásban.¹⁹ Ezért ajánlotta a fiataloknak, hogy menjenek Sommerhez, tőle tanuljanak szabad művészeteket, grammatikát és dialektikát. Tény az, hogy az istentisztelet és szertartások kérdésében Glatz közelebb állott az unitáriusokhoz, mint a sibiui és brassói felfogáshoz.

Nagy megbecsülésnek örvendett a szász papság körében *Sommer János* is. A Pirnából (Németország) származó humanista egy ideig Ioan Heracledul moldvai fejedelem szolgálatában állott, majd ennek bukása után Erdélybe menekült, ahol a brassói, később a bistrițai iskoláknál mint tanító működött. 1570-ben Blandrata közvetítésével a kolozsvári unitárius főiskola tanára lett.²⁰ A szászok által lakott városokban Sommert lutheránusnak tartották. Ő azonban mint humanista a vallási kérdésekben minden külső tekintély és kényszerrel szemben igyekezett megőrizni szabadságát. A kolozsvári főiskolán mint radikális antitrinitárius működött, és neki is szerepe volt abban, hogy a főiskola híressé vált az országban, és hogy jelentős művelődési hatást gyakorolt a szász lutheránus egyházon belül is.²¹

Eltekintve a szentháromsági tantól, az 1570-es évek kezdetén érdekes hasonlóságok, párhuzamok találhatók Sommer nézetei és az erdélyi szász lutheránus zsinatok hitvallásai között. Sommer 1572-ben azt állította, hogy a különböző protestáns irányok tanításai, a szentháromsági tan kivételével megegyeznek egymással. Később elvetette az eredendő bűnről és predestinációról szóló tanítást, és csak a hit általi üdvözülést tartotta meg. Az erdélyi szász lutheránus zsinatok az 1572—73-as években foglalkoztak intenzíven ezekkel a kérdésekkel.²² A zsinatok állást foglaltak minden olyan felfogás ellen, mely szerint az ember természeti szükségyszerűségből (*necessitas stoica*) vétkezik.²³ Ugyanakkor ragaszkodtak ahhoz a felfogáshoz, hogy az emberi akarat együttműködik az isteni kegyelemmel az üdvösség elnyerésében: ahhoz hozzájárulhat, de vissza is utasíthatja.²⁴ Vannak tehát bizonyos egyezések a szász papság és Sommer nézetei között. Feltételezhetjük, hogy Melanchton humanizmusa, melyet a szász lutheránus egyház nagyra becsült, kedvezett a két álláspont közeledésének.

A történelmi tények tagadását jelentené, ha az egyezések mellett nem utalnánk a különbségekre is. Az alapvető dogmai különbségek fennállottak, a szász lutheránus egyház azokat nem volt hajlandó feladni. Ugyanakkor nem hallgathatjuk el az 1572. május havában tartott mediași zsinat következetes állásfoglalását az elismert vallásfelekezetek szabadsága mellett. Báthori István fejedelem Alesius Dénes kiküldött által arra kérte a szász lutheránus egyházat, hogy ítélje el és közösítse ki mindazokat, akik az augsburgi hitvallástól eltérő tant hirdetnek. A kiközösítés az unitáriusokra vonatkozott.²⁵ Figyelmet érdemel, hogy a fejedelmi követelésben az *egyházból való kizárás* (*excommunicatio*) szerepel.²⁶ A lutheránusok úgy látták, hogy egy kiközösítő határozat nemcsak Dávid Ferencet sújtaná, hanem az unitárius egyház világi tagjait is, akik közül sokan vezető szerepet töltenek be az ország életében.²⁷ A zsinatnak unitáriusellenes határozata éppen ezért veszélyes zavargásokat idézhetne elő, melyek még polgárháborúhoz és az ország pusztulásához is vezethetnek. Éppen ezért a zsinat a fejedelmi utasítással szemben úgy döntött, hogy csak a

saját hitvallását határozza meg, anélkül, hogy az attól eltérőket el-
tehné.²⁸

A zsinat határozatával kapcsolatban mint jelentős tény kell kiemel-
nünk a világi unitáriusok nagy befolyását az országos ügyekben és a val-
lási türelem elvének tisztelgetben tartását az ország bekéje érdekében.

A szász lutheránus egyháztörténelem alig foglalkozik *Palaeologus Ja-
kab* személyével, aki 1572-ben jött Erdélybe.²⁹ Mellőzésének valószínű
oka, hogy csak rövid ideig tanított a kolozsvári főiskolán, és mint mene-
kült visszavonultan élt az országban. 1574-ben hagyta el Kolozsvárt, és
patronusának, Gerendi Jánosnak birtokán, Altina (Alzen) helységben ta-
lált menedéket. Innen 1575 szeptemberében Krakkóba, majd Morvaor-
szágba ment, ahol elfogták és kiszolgáltatták a hitnyomozó törvényszék-
nek. Mint eretneket halálra ítélték, 1585-ben máglyahalált szenvedett
Rómában.

Palaeologus erdélyi tartózkodása előtt élvezte Miksa császár támoga-
tását, aki a reformáció barátja volt, és Chytraeus lutheránus teológust
Ausztriába hívta a protestantizmus megszervezésére.³⁰ Chytraeus levele-
zésben állott Palaeologussal; az 1571 márciusában írt levele azt mutatja,
hogy szorosabb kapcsolatban állottak egymással.

Palaeologus Jakab művei nem gyakoroltak közvetlen befolyást az er-
délyi szász lutheránus egyházra. Egyes nézetei azonban közel állanak a
lutheránus hitfelfogáshoz. Erre utal egyik munkájának címe is: „Az Ó- és
Újszövetség megkülönböztetéséről“, mely legalább a probléma felveté-
sében megegyezik a lutheránus felfogással. Az állammal szemben ha-
sonlóképpen pozitív álláspontot képvisel: keresztények kötelessége az ál-
lami hivatalok vállalása. A világi hatalom feladatát abban jelöli meg, hogy
gondoskodjék az istentisztelet szabályozásáról; ez a felfogás is összhang-
ban áll a lutheránus felfogással. Érthető tehát, hogy Palaeologus politikai
és társadalmi tanításait erdélyi tartózkodása alatt nem kifogásolták, és
nem támadták.

Különösnek tűnhetik azonban, hogy az unitárius Palaeologus Jakab
az altinai (Alzen) lutheránus templomban állítottatott síremléket korán el-
hunyt Despina leánykájának.³¹ A templom a szász egyházközség tulajdona
volt. Nem találunk adatot arra nézve, hogy szász részről kifogást emeltek
volna. Mäskülönben az emlékmű feliratának tartalma nem áll ellentétben
a lutheránus egyház hitvallásával. Mivel az Altinán lakó Gerendi Jánost
mint az unitarizmus oltalmazóját ismerték, feltételezhetjük, hogy ebben
az esetben is az említett 1572. évi mediazi zsinat utóhatása érzik, mely
szerint nem kívánatos megszakítani a kapcsolatot az unitáriusok párt-
fogóival, mert az országban vezető állásokat töltenek be.

Említésre méltó még, hogy Palaeologus Erdélyből való távozása után
sem szakította meg a kapcsolatot a szász lutheránusokkal. *Kerzius Pál*
brassói orvos levelet írt neki Krakkóba, és egy könyv elküldését kérte
tőle. A levélben érdeklődött Palaeologusnak Krisztus emberi természeté-
ről való tanítása felől. Kerzius pedig ebben az időben a Krisztus termé-
szetéről folyó viták középpontjában állott.

A lélek halhatatlanságának kérdése 1572-től foglalkoztatta az uni-
táriusokat. Páduában tanult három unitárius ifjú nyilvános hitvitákon
tagadta a lélek halhatatlanságát,³² és az ebben való hitet teszi felelőssé

a bálványimádás különböző formáiért és a vallási visszaélésekért. Ezek a hitviták nem hagyták érintetlenül a százsz lutheránus egyházat sem. Erre utal Báthori István fejedelemnek 1572-ben a mediási zsinathoz intézett kérése, hogy a lélek halhatatlanságának tagadóit zárják ki maguk közül.⁵³ A zsinat által elfogadott hitvallás (Formula pii Consensus) a szokástól eltérően részletesen foglalkozik a halhatatlanság hittételével. A lélek a halál állapotában elválik a testtől, de nem pusztul el, mivel halhatatlan. A feltámadáskor a lélek újból egyesül a testtel. A zsinat állást foglalt az „epikureusok“ ellen is, akik szintén azt tanítják, hogy a lélek a testtel együtt elpusztul.

Az erdélyi százsz lutheránus egyház és az unitarizmus közötti érintkezés vezető személyisége *Dávid Ferenc* volt. A lutheránus egyháztörténelemnek Dávid Ferencre vonatkozó megállapításait a hitviták és dogmai különbségek befolyásolták, következésképpen ezeket csak megfelelő bírálattal fogadhatjuk el. Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy az egyházi és vallási mozgalmakat a régi egyház hitvallásai alapján ítélték meg. Ezzel pedig együttjárt minden eltérés és változtatás elítélése arianus, nestorianus és más eretnesség címen. Bármilyen álláspontot foglalunk is el teológiai felfogásával szemben, a tárgyilagos történetírás számára Dávid Ferenc dialektikus tehetsége, igazságszeretete és reformátori munkája vitán felül áll. Történeti tény marad az is, hogy a reformáció fő irányai benne megtestesültek, és az ország vallási alakulásában maracandó formát találtak.

Dávid Ferenc teológiája elválaszthatatlan módszerétől, amellyel tanításának igazságát bizonyítja. Ő csak a Szentírás tekintélyét ismeri el; a régi egyházi hitvallásokat csak annyiban tekinti érvényesnek, amennyiben megegyeznek a Bibliával. Ellenfelei viszont a Szentíráson kívül a három ökumenikus szimbólumot — az apostoli, niceiai és athanasiusi hitvallást — és az egyház tradícióját tartják érvényesnek a vallás kérdéseiben. Emellett készek arra is, hogy a vitatott kérdések felől kikérjék a külföldi teológusok és akadémiák véleményét is.

Dávid Ferenc és munkatársai biblicizmusában és a Szentírásnak előítéletmentes tanulmányozásában tulajdonképpen a reformáció eredeti elve — a sola scriptura — érvényesült. A Szentírás azért kerül előtérbe Dávid Ferencnél, mert belőle veszi érveit, melyekkel a hagyományos szentháromság-tan ellen harcol. Legnagyobb ellenfele a hitvitákban Melius volt, aki azt állította, hogy sok ószövetségi író bebizonyította Jézus és a szentlélek istenségét, nem is beszélve az újszövetségi kijelentésről. Ezzel szemben Dávid Ferenc azt a tételt állítja, hogy Jézus tanítása szerint is csak az Atya nevezhető Teremtőnek, és nincs olyan része az Ószövetségnek, mely a szentháromsághoz való imádkozásról beszélne. Az Újszövetség is a Fiú alárendeltségét tanítja az Atyával szemben. A Fiú nem tesz egyebet, mint amit az Atya is cselekszik. S ha a Fiú maga is az Atyához imádkozik, akkor nyilvánvaló, hogy nem lehet azonosság kettőjük között. Ezzel eszik az az állítás is, hogy a Fiút ugyanaz a tisztelet illeti, mint az Atyát. Tisztelet csak annyiban illeti őt, amennyiben az Atya elrendelte, hogy tiszteljék.

Dávid Ferenc fő törekvése volt, hogy reformálja a keresztény vallást és a vallási kérdések vizsgálatánál a racionális exegesisnek adjon első-

get. Hitvitáiból és az evangélium hirdetéséből kitűnik, hogy erős kapcsolatai vannak a konkrét egyházi közösséggel. A hívek élő közössége az ő székhelye, idetartoznak követői. A maga korában egy dogma nélküli szabad kereszténységet képviselt, és benne a történeti ember-Jézust állította előtérbe.

Ennek a tanulmánynak fejtegetései abból a felismerésből íródtak, hogy jó, ha a keresztény felekezetek egymásra hallgatnak, és megtanulják egymást jobban megérteni. Ezért fontos a történelmi kapcsolatokat új megvilágításban látni, és az ellentéteket enyhíteni, anélkül, hogy eltörölnének a lényeges különbségeket. Ha ez a tanulmány ehhez valamivel is hozzájárult, akkor teljesítette feladatát.

DR. BINDER LUDWIG

JEGYZETEK

¹ Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen. Zweiter Teil. Die Synodalerhandlungen im Reformationsjahrhundert Hermannstadt 1883 (Hinfort UB. II) S. 126, 146.

² UB. II, 243, 248.

³ Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A.B. in Siebenbürgen. Erster Teil. Hermannstadt 1862 (Hinfort UB. I) 93, 94, 95.

⁴ Helyesbítünk kell azt a felfogást, mely szerint a vallásszabadság Erdélyben az összes keresztény felekezetekre vonatkozott. Az ortodox egyház, melyhez a román lakosság tartozott ki volt zárva a vallásszabadságból. UB. I, 94.

⁵ Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae (MCT) I, 527.

⁶ UB. I, 93.

⁷ UB. I, 94.

⁸ MCT. II, 343.

⁹ MCT. II, 374.

¹⁰ Sibiu polgármesteri számadás az 1562. évről, 146; megjelent: Heinrich Herbert, Die Reformation in Hermannstadt und im Hermannstädter Kapitel. Hermannstadt, 1883, 34.

¹¹ Uo.: „Eodem die (27 November) missus est Johannes Literatus ad dominum Georgium Blandrata...“

¹² Rechnung der Nationsuniversität aus dem Jahre 1575, 71; Heinrich Herbert, i.m. 34.

¹³ Az 1570 júniusi zsinat, UB. II, 120.

¹⁴ Jekeli Hermann, Unsere Bischöfe 1553—1867, Hermannstadt, 1933, 27.

¹⁵ 1570. évi zsinat, UB. II, 120.

¹⁶ Johannes Honterus, Ausgewählte Schriften. Wien Hermannstadt, 1898. Herausg. von Iskar Netolicska. 211.

¹⁷ Statistisches Jahrbuch der Evang. Landeskirche A.B. im Siebenbürgen 1855 Bd. VIII. 101; UB. II, 184: „Art. X. bona opera sunt necessaria sensu...“

¹⁸ UB. II, 124: „Cepit autem dominus Mathias multa minus necessaria dicere de adiophoris, de exercismo...“

¹⁹ UB. II, 120.

²⁰ Antal Pirnáth, Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren. 1961.

²¹ Lásd az 1585. évi zsinaton történt figyelemztetést, UB. II, 254.

²² A szabad akaratról és predestinációs tanról 1572, UB. II, 155—157.

²³ UB. II, 156.

²⁴ UB. II, 157: „... et est synergos ...”

²⁵ Utasítás az ágostai hitvallástól eltérő tanításokkal kapcsolatban, UB. I, 202.

²⁶ UB. II, 134.

²⁷ UB. II, 135.

²⁸ UB. II, 135.

²⁹ Palaeologus Jakabról lásd Pirnáth Antal i.m. 54—116.

³⁰ Chyträus működéséről Ausztriában Miksa császár alatt lásd: Johannes v. Walther, Geschichte des Christentums, Gütersloh, 1934. 480.

³¹ Gustav Gündisch, Zum siebenbürgischen Aufenthalt des Jakobus Paläologus, a Revue des études sud-est européenne Nr. 1—2 c. folyóiratban, 71—79.

³² Pirnáth Antal, i.m., 168.

³³ A fejedelem VI instrukciója az 1572-es zsinathoz, UB. I, 203, a lélek halhatatlanságáról szóló szakasz a „Formula pii Consensus”, UB. II, 168, 169 (Art. XX).

A BRASSÓI UNITÁRIUS LEÁNYEGYHÁZKÖZSÉG

Brassónak a múlt század nyolcvanas éveiben 352 unitárius vallású lakója volt. 152 a belvárosban lakott, a többi megcszlott a három más városrészben és végig a Tömös völgyén.

Ha ezek mögé a számok mögé vetünk egy pillantást, a következő tényekre bukkanunk. Az omladozó városfalak között lakók azért voltak többségben, mert azok jobbára háztartásbeli, gazdasági cselédek vagy iparostanulók voltak. Önálló kereskedő talán egy sem, kisiparos is alig volt e hiten lévők között. Bolgárszegben és Bolonyában már voltak kisgazdák, önálló vagy másnál dolgozó iparosok, a Tömös völgyén végig pedig az épülő Kolozsvár—Predeál-i vonalon dolgoztak sokan, s akkor is legfőképpen Ürmösről betelepültek lehettek. Ezek az unitárius hívek azonban egymásról nem is tudtak, s legtöbbje mindössze a falubelijeivel tartott fenn közelebbi kapcsolatot. Arról pedig, hogy valamikor e városban is lehetett unitárius gyülekezet, már senki nem tudott semmit.

Annál inkább számon tartotta ezt Ferenc József unitárius püspök s néhány háromszékköri belsőember, kik elég gyakran szorgalmazták a brassói hívek lelki életével való foglalkozást. De minden vágy csak elvi vonalon mozgott mindaddig, amíg végre nem került ide egy olyan ember, ki itt helyben próbált valamilyen egyházszervezési munkát beindítani.

Az isteni gondviselés így hozta Brassóba 1881-ben Killyéni Endrét. Itt csurán a helyzet megértéséért utalunk néhány életrajzi adatára. Kilyénben született 1852. május 24-én. Iskolában járt Sepsiszentgyörgyön, Székelykeresztúron, majd felkerült Kolozsvárra a teológiára, ahol 1875-ben papi szigorlatot tett. Közben bölcsészettanhallgató is volt és köztanítói oklevelet szerzett. Azzal egy ideig Bánffyhunyon tanított, majd kinevezték Brassóba a polgári fiúiskolához, 1882-ben pedig az itteni ipariskola igazgatója lett.

Ideérkezése évében cikk jelent meg a Keresztény Magvetőben a brassói unitáriusok megszervezésének szükségességéről. Killyéni mint tanár és igazgató amúgy is foglalkozott az iskolás gyermekek hitügyével, s mint unitáriust igen érdekelte, kik és milyen formában akarják itt a hívek összegyűjtését munkálni. Nem utolsó sorban pedig arra is gondolt, hogy ha itt egy népes gyülekezetet lehetne beszervezni, annak esetleg éppen ő lehetne az első lelkésze. Ilyen irányban Boros György akkori teológiai tanárral levelezést is folytatott.